

Рядченко Тетяна Володимирівна

студентка групи ПСб-1-12-4.0д, III курсу, спеціальність «Психологія»

tanya_ryadchenko@mail.ru

Науковий керівник

Петрунько Ольга Володимирівна

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри практичної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

o.petrunko@kubg.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ДІТЕЙ РІЗНОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено окремі теоретичні і прикладні аспекти психодіагностики дітей дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку. Розкрито основні принципи психодіагностики дітей як таких, чия психіка перебуває у стані турбулентних еволюційних змін. Акцентовано увагу на особливостях психологічної діагностики інтелектуального, соціального та особистісного розвитку дошкільників. Молодших школярів та підлітків з урахуванням їх вікових психологічних особливостей.

Ключові слова: психодіагностика, принципи психодіагностики дітей, вимоги до психодіагностики дітей різного віку, психодіагностичні методики і процедури.

Актуальність та доцільність дослідження. У фаховій підготовці майбутніх психологів для системи освіти країни надзвичайно важливим є засвоєння студентами, які опановують відповідну спеціальність, знань і практичних навичок психологічної діагностики дітей з огляду не тільки на їх вік, а й на можливості їх актуального і перспективного розвитку, ще видатний психолог Л. С. Виготський сформулював у концепції «зони найближчого розвитку дитини», яку разом із Л. С. Венгером, З. Ю. Гільбухом, Д. Б. Ельконіним, Б. В. Зейгарник, Г. С. Костюком, В. С. Мухіною і багатьма іншими видатними зарубіжними і вітчизняними вченими визнала світова психологічна і педагогічна спільнота.

Разом із цим діагностика розвитку дитини є досить проблемною насамперед з причини того, що більшість відомих психодіагностичних методів і методик засновані на недоступних дитині процедурах оцінки (певних аспектів соціальної дійсності) і самоаналізу (самооцінки), що потребує соціокультурної і вікової адаптації. Окрім того, базові риси інтелекту й особистості в дитини (навіть якщо ця дитина - підліток) ще остаточно не сформовані, а тому більшість визнаних психодіагностичних засобів мають у ситуаціях

психодіагностики дітей певні обмеження. В арсеналі дитячого психолога фактично залишаються дитячі варіанти інтелектуальних тестів та, можливо, метод експертів, за якого «компетентні дорослі» (науковці, викладачі й вихователі «із стажем роботи» тощо) виступають уповноваженим особам з оцінки розвитку дитини.

Аналіз останніх публікацій. Становлення дитячої психодіагностики як самостійної галузі науки від часів англійського психолога Ф. Гальтона – одного з засновників психодіагностики, який створив ряд спеціальних методик для вивчення цієї варіативності, що стали поштовхом для розвитку диференціальної й експериментальної психології – поставило на порядок денний питання про розробку об'єктивних методів вимірювання психічного розвитку дітей, які за валідністю, надійністю й об'єктивністю не поступалися б природничо-науковій традиції. Здійснюючи свої експериментальні дослідження (порогів чутливості, тривалості реакцій, асоціацій та інших психічних процесів), Ф. Гальтон звертав увагу не тільки на спільні закони й закономірності, а й на їх варіативність з огляду на індивідуальні особливості людей як об'єктів психодіагностики, і відзначав, що така варіативність особливо важлива в разі діагностики дітей. Ф.Гальтон став не тільки автором численних тестів у сфері експериментальної(в т. ч. кореляційної) діагностики дорослої і дитячої психіки, а й визнаним учителем для знаних у світі вчених А.Айзенк, Дж. Кеттелла, А. Біне, Д. Векслера, Д. Россолімо, О. Лазурського, А. Анастасі, Л. Венгера, П. Запорожця та інших. Зокрема, його ідеї послужили поштовхом для розробки широко відомих нині стандартизованих комплексів для діагностики розумового й особистісного розвитку дітей Д. Векслера, А. Анастасі, Л. Венгера та інших авторів[2; 4; 7; 9].

Сучасна дитяча психодіагностика ґрунтується на щойно згаданих психологічних традиціях і головна її специфіка полягає в: 1) урахуванні особливостей вікового розвитку дитини; 2) комплексному підході до вибору методів і процедур діагностики; 3) застосуванні природних для дітей форм психодіагностики та форм організації й реалізації психодіагностичних

процедур; 4) розумінні особливостей оцінки результатів(ця оцінка має суто ймовірнісний характер) та співвіднесенні отриманих результатів з показниками вікової і психологічної «норми», індивідуальними особливостями розвитку дитини, прогнозованою зоною найближчого розвитку; 5) розвивально-виховному спрямуванні психодіагностичної роботи. Отже, головна й універсальна вимога до психодіагностики дітей – орієнтація на вікові особливості психологічного їх розвитку – як актуального, так і перспективного.

Формулювання цілей статті(постановка завдання). Мета статті – проаналізувати особливості психодіагностики дітей залежно від номінального і психологічного їх віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо особливості психодіагностики дітей з огляду на їх вік (дошкільний вік – від трьох до шести років; молодший шкільний вік – від семи до десяти років; підлітковий вік – від десяти до чотирнадцяти років).

Особливості психодіагностики дітей дошкільного віку. Дошкільний вік є базовим етапом у цілісному ланцюжку онтогенезу людини, від успішності якого значною мірою залежить якість усього її подальшого життя. Діти дошкільного віку мають низку психологічних і поведінкових особливостей, знання яких необхідне для того, щоб одержувати достовірні результати в процесі їх психодіагностики. Психодіагностика дітей дошкільного віку визначається як діяльність із психологічного вивчення дитини впродовж дошкільного дитинства, яка здійснюється, насамперед, у контексті сім'ї та освітньо-розвивального середовища (дитячого навчально-виховного закладу). Предметом психодіагностики є насамперед вікові індивідуальні особливості дітей, а також відхилення в їх розумовому й особистісному розвитку. Найчастіше у сфері уваги психодіагноста постають питання про: 1) індивідуальні особливості психічного розвитку дошкільника(вікові й індивідуальні норми розвитку, ступінь сформованості вікових соціально-психологічних новоутворень тощо); 2) розвиток мовлення і мислительних операцій(діагностика пізнавальних процесів, ступінь їх інтеріоризації й

децентрації, орієнтування, узагальнення, встановлення логічних зв'язків тощо); 3) розвиток емпатійно-вольової сфери(страхи, тривожність, довільність і самоконтроль тощо); 4) дитяча обдарованість; 5) психологічна готовність до школи (інтелектуальна готовність до навчання, емоційно-вольова готовність, особистісна готовність, розвиток довільності, гіпо - та гіперактивність тощо).

Психодіагностика дітей дошкільного віку є насамперед діагностикою експерта, або «незалежного стороннього спостерігача», тобто вона не спирається на поки функціонально незрілі особистісні психологічні структури психіки і не передбачає використання таких форм як самооцінка, самоаналіз, самоспостереження тощо. У зв'язку з цим цінним є психодіагностичний матеріал, який дає підстави для експертної оцінки дій і реакції дитини, що зовні виявляються в її поведінці. А отже, основними найприроднішими засобами збирання інформації про дошкільника є спостереження у певних, знайомих дитині життєвих ситуаціях та природний експеримент, у якому ті чи ті життєві ситуації спеціально моделюються. Найкращі психодіагностичні результати можна одержати, спостерігаючи за дошкільниками в процесі природної для них діяльності – гри (гриз правилами, гри-драматизації, а насамперед – сюжетно-рольової). Саме у грі як природній для дитини формі соціальної активності виявляються засвоєні нею уявлення про навколишній світ, суб'єктів цього світу та стосунки з ними, і важливою фаховою компетенцією дитячого психолога є здатність організовувати різноманітні ігри з дітьми у психодіагностичних цілях.

Окремими авторами вважається, що дітям у віці від чотирьох до шести років можна пропонувати особистісні й поведінкові питальники і тести, які апелюють до адекватної самооцінки дитини. Проте в цьому випадку слід зважати на те, що можливості самооцінки дошкільника істотно обмежені і оцінка експерта все ж є значно об'єктивнішою і має більшу увагу. Таким чином, використання подібних питальників у практиці психодіагностики дошкільників слід мінімізувати, і якщо звернення до них неминуче, то кожне питання потрібно детально і доступно роз'яснити дитині і переконатися, що вона їх розуміє.

Варто особливо відзначити таку особливість дошкільників, як неналежно сформована довільність, що може істотно вплинути на перебіг і результати психодіагностики. Дошкільники здатні демонструвати свої здібності лише в умовах, коли запропоновані їм діагностичні методики викликають у них щирий природний інтерес упродовж всієї процедури психодіагностики. Якщо інтерес дитини до тестових чи інших завдань втрачається, вона перестає виявляти навіть ті здібності, які вочевидь має. Тому, для оцінки стану реального та потенційного її розвитку необхідно наперед, складаючи батарею методик, подбати про те, щоб процес діагностики мимоволі привертав увагу дитини, був для неї цікавим і не тривав надто довго (понад 30 - 40 хвилин). Вважається, що час виконання дошкільником одного тестового завдання не має бути більше п'яти хвилин, причому чим менший вік дитини, тим коротшим має бути цей час тренування.

Здійснюючи психодіагностику дітей дошкільного віку слід пам'ятати, тестові завдання не повинні вимагати від дитини високорозвиненого довільного керування своїми пізнавальними процесами. Якщо ця умова не враховується, то в результаті тестування виникає небезпека одержати такі дані, які не цілком відповідають реальному рівню розвитку дитини. Аби правильно судити про рівень розвитку, якого досягла дитина, необхідно тестові діагностичні завдання добирати так, щоб вони одночасно були розраховані як на довільний, так і на мимовільний рівень регуляції когнітивної сфери. Цим вимогам відповідають, зокрема, деякі стандартизовані тести з оцінки розвитку сприймання і мислення (образного, комбінаторного, схематичного, логічного) дітей: «Перцептивне моделювання», «Порівняння з еталоном», «Систематизація», «Схематизація», «Моделювання візерунків» (за зразком) тощо.

Вимогам до психодіагностики дошкільників якнайкраще відповідають проєктивні (насамперед малюнкові) діагностичні тести, які досить умовно можна вважати тестами і які широко застосовуються (з огляду на вікові обмеження) дитячими психологами в їхній психодіагностичній практиці.

Незалежно від обраного інструментарію, при його застосуванні в процесі психодіагностики дітей дошкільного віку мають бути враховані правила щодо:

1) утримання контакту і єдиної просторової позиції психолога і дитини («очі в очі»). Що забезпечується відсутністю домінанти зросту дорослого через організацію взаємодії в дитячому просторі (дитячі стіл і стільчики і т. ін.);

2) створення «поля можливостей», надання дитині первинного вільного вибору сфери діяльності («гра», «рисунок», «спілкування» тощо);

3) поєднання сфер і видів діяльності, на основі яких побудовані тести (діалог, конструювання, рухова активність, малювання, гра);

4) регламентація часу: спільний час тестування може тривати від 30 хвилин до 1 години залежно від віку дитини;

5) регламентація інтелектуального навантаження, яке забезпечується пропорційним співвідношенням (заданою кількістю) інтелектуальних тестів в діагностичному комплексі (не більше трьох – п'яти в одній процедурі з поєднанням вербальних і невербальних засобів);

6) регламентація емоційного навантаження, пропорційне співвіднесення (задана кількість) проєктивних тестів в діагностичному комплексі (не більше трьох в одній процедурі з поєднанням асоціативних і експресивних засобів);

7) дублювання тестів (методик) загального діагностичного спрямування, використання різних методичних засобів для підтвердження результатів, дублювання діагностичних методів;

8) використання не директивних інструкцій і різних видів допомоги дитині при розв'язанні складних для неї завдань (дане правило застосовується за необхідності при ускладненнях адаптації до процедури обстеження, певних емоційних особливостях дитини – страхом, тривожністю і т. д.).

Особливості психодіагностики дітей молодшого шкільного віку (на етапі зрілого дитинства). Зі вступом дітей до школи помітнішими стають їхні індивідуальні відмінності за рівнем психічного, особистісного і соціального розвитку, характером індивідуальної діяльності та поведінкою. Вони по-різному реагують на однакові інструкції і психодіагностичні ситуації. Деяким

школярам доступні досить складні тести (у т. ч. й ті, що передбачають розвинуті самооцінку і самоконтроль, певні навички рефлексії й критичного мислення тощо), а іншим – лише методики, що розраховані суто на даний вік. Тож перед застосуванням тої чи тої психодіагностичної методики до дітей молодшого шкільного віку необхідно впевнитись в її доступності для молодшого школяра.

Крім того, залишається й проблема по-різному сформованої довільності молодших школярів: одні (майже як дорослі) здатні до тривалого вольового зусилля з розв'язання тестових завдань, а інші, як і дошкільники, не можуть цього робити. Тому лише за умови створення й підтримання спеціальної мотивації й атмосфери зацікавлення і позитивного настрою на тестування можна отримати ті результати тестування, на які молодший школяр здатний.

Психодіагностика вікового психічного розвитку молодшого школяра зазвичай здійснюється шкільним психологом в умовах дитячої освітньої установи за допомогою традиційних діагностичних методів: спостереження, бесіди, анкетування, тестування, аналізу продуктів дитячої творчості та інших. Для комплексного оцінювання рівня психологічного розвитку дітей, що вступають до школи та навчаються в початкових класах, використовують психодіагностичні методики, які характеризують пізнавальні процеси, особистість і міжособистісні стосунки, оцінюють практичні уміння і навички, психічну готовність до навчання, психічний розвиток – власне все те, що гарантує успішну реалізацію молодшим школярем провідної його діяльності – навчання. За результатами комплексної психодіагностики на школяра складають комплексну психологічну характеристику, де відображено: 1) особливості його орієнтації у навколишньому світі; 2) ставлення до навчання; 3) особливості навчальної мотивації і мотивації для досягнення успіхів; 4) особливості пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення мовлення, художньо-образотворчих здібностей тощо); 5) якості емоційно-вольової сфери; 6) базові особистісні якості; 7) стиль міжособистісних стосунків; 8) сформовані

навчальні уміння і навички; 9) основні інтереси, схильності, задатки і здібності пов'язані з навчанням; 10) можливості і перспективи розвитку.

Оцінки отримані за всіма цими показниками, переводять в єдину стандартизовану систему оцінок і записують в карту індивідуального психологічного розвитку дитини молодшого шкільного віку. Комплексна психодіагностика покликана з'ясувати й оцінити не тільки особливості розвитку кожного окремого школяра в певний момент його життя, а й динаміку його розвитку. Вона дає змогу виявити задатки і здібності, причини не успіхів і відставання в навчанні, причини відхилень у поведінці і т. ін., і надати вчителям, батькам науково обґрунтовані рекомендації щодо роботи з дитиною. Зрештою така діагностика дає уявлення й про ефективність навчально-виховної роботи в шкільному класі і в школі в цілому.

Особливості психодіагностики підлітків. У підлітковому вік починається перехід від дитинства до дорослості. Підлітки активно демонструють свою незалежність від дорослих. Якщо молодший школяр готовий підкорятися авторитетам, то підліток набагато менше піддається зовнішньому психологічному впливу дорослих людей, батьків і вчителів. Ця незалежність відносна і, як правило, є виявом негативної реакції на слова і дії дорослого, а не зваженим самостійним вчинком. Підліток виявляє підвищену увагу до себе, своєї зовнішності, своєї особистості, до питань самопізнання і самовиховання тощо. На відміну від молодших школярів, які орієнтовані на точку зору дорослих та задані дорослими соціальні норми і мало орієнтовані на внутрішньо групові норми, підліткам надзвичайно цікава власна самооцінка, яка істотно залежить від соціальних норм, думок однолітків і групового впливу. При цьому соціальні норми (в т. ч. норми поведінки) існують для підлітків не тільки в персоніфікованій, ф й у соціалізованій формі (тобто це не лише прийняття думки певних осіб, а й усвідомлення цих норм як всезагальних, важливих для групи). Власне, відбувається перехід від ігрових до реальних соціальних ролей. Прагнення набути авторитету серед однолітків й у власних очах підштовхує підлітків до активного пошуку взірців для наслідування, в

результаті чого аналізується процес статусно-рольової гри ідентифікації. Провідною діяльністю підліткового віку є спілкування, тож процес психодіагностики підлітків має бути зорієнтований на актуальні проблеми, пов'язані з соціальною комунікацією.

За рівнем інтелектуального розвитку підлітки майже не поступаються дорослим, тому у вивченні їх пізнавальних процесів можна застосовувати тести для дорослих людей. Найчастіше підлітки розуміють сутність завдань, якщо останні не містять спеціальної, не відомої їм термінології. Проте брак мотивації і байдужість до ситуації тестування можуть істотно позначитися на успішності їх розв'язання, і погані результати можна помилково прийняти за низький рівень розумового розвитку тестованого. Для того, щоб підліток активно працював над тестом, психодіагност повинен зважати на його прагнення до незалежності й оригінальності, надавати йому якнайбільше самостійності і умов для творчості, вмотивовуючи при цьому до дотримання вимог інструкції.

Потреба підлітків у самопізнанні назагал сприяє застосуванню у процесі тестування складних методик, особливо таких, що дають змогу одержати цікаву інформацію про себе. У цьому разі підлітки зазвичай наполегливо працюють над найскладнішими тестами. Практична участь у тестуванні повинна дати змогу підлітку реалізувати потребу у рольовій поведінці, особливо в експертній та лідерській. Якщо дослідник зможе залучити підлітка до конструювання та оцінювання тесту, це підвищить його інтерес до особистої участі в тестуванні.

У старшому підлітковому віці відбувається становлення незалежної позиції у моральних судженнях, поглядах, вчинках, поведінці, розумінні матеріального самозабезпечення тощо. Цей період є перехідним у психології людини, оскільки пов'язаний з усвідомленням багатьох недоступних підлітку суперечностей у житті: між нормами моралі і вчинками людей; між ідеалами і реальністю; між здібностями, можливостями і визнанням людей; між соціальними цінностями і реальністю життя [1; 3; 5; 6]. Тож при психодіагностиці старших підлітків необхідно зважати: 1) на означені

соціально-психологічні й вікові їх властивості; 2) на зону найближчого розвитку підлітків як вікової категорії, що стоїть не межі між дитинством і дорослістю.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Підсумовуючи викладене, можемо зауважити, що:

1. Дитячий вік (дошкільний, молодший шкільний і підлітковий) є надзвичайно «рухливим» (динамічним) і якісно відмінним від «дорослих» етапів розвитку в цілісному ланцюжку онтогенезу людини. І це потребує дотримання необхідних вимог і процедур при проведенні психодіагностики дітей.

2. У процесі діагностування дошкільників можна застосувати (з певними обмеженнями) об'єктивні, суб'єктивні, проєктивні діагностичні засоби. Найважливішими для розвитку дітей дошкільного віку є моторна і пізнавальна сфери, мова і соціальна поведінка. У дослідженні їх слід дотримуватися принципу природності поведінки дитини, що передбачає мінімальне втручання експериментатора у звичні, повсякденні форми поведінки дітей. Отже, психодіагностика постає як комунікація-гра дослідника з дитиною.

3. Психологічна діагностика молодших школярів насамперед спрямована на виявлення пізнавальних здатностей дитини, оскільки провідною діяльністю молодшого школяра є навчання. Таку діагностику слід проводити в природних для дітей умовах, найкращим з яких є умови навчально-виховного закладу (заняття на уроках у школі, занять з основ безпеки життя, факультативних занять з психології спілкування тощо). При цьому психодіагностичні практики і процедури спрямовані насамперед на оцінку пізнавальних здатностей дитини і мають органічно інтегруватися в програму і зміст навчальних занять.

4. Психодіагностика підлітків, для яких провідною діяльністю є спілкування й інші види соціальної комунікації, найбільш ефективна в напрямках усвідомлення підлітком світу навколо себе, соціальних зв'язків, притаманних цьому світу, та сенсу власного перебування в цьому світі. І саме це визначає смисл навчання підлітка в школі і смисл його соціальної

комунікації. Тож психодіагностика підлітків – це діагностика не так пізнавальної, як соціальної й комунікативної його компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 469с.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование / Пер. с англ. - М.: Педагогика, 1982. - Кн. 1.; Кн. 2.
3. Асмолова А. Г. Психология индивидуальности: Методологические основы развития личности в историко-эволюционном процессе. - М.: Изд-во МГУ, 1986.
4. Возрастная и педагогическая психология под ред. Проф. А.В. Петровского - М., Просвещение, 1986 г. Ст. 51-69
5. Вікова психологія, за ред. Костюка - К. «Рад. Школа», 1986 р. Ст.27-31
6. Добрынин Н.Ф., Бордиан А.М, Возрастная психология, курс лекций - М. «Просвещение», 1965 г., ст. 291-301
7. Комінок С.Б. Крайні методики психодіагностики: Навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 406 с.
8. Коробко С.Л. Работа психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
9. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАЗ-М», 2006. – 672 с.
10. Психологическая диагностика: Учебник для вузов / Под ред. М.К. Акимовой. – СПб.: Питер, 2005. – 652 с.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОДИАГНОСТИКИ ДЕТЕЙ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

Рядченко Татьяна Владимировна

студентка групи ПСб-1-12-4.0д, III курс, спеціальність «Психологія»

tanya_ryadchenko@mail.ru

Научный руководитель

Петрунко Ольга Владимировна

доктор психологических наук, профессор кафедры практической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченка

o.petrunko@kubg.edu.ua

Аннотация. В статье освещены отдельные теоретические и прикладные аспекты психодиагностики детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возраста. Раскрыты основные принципы психодиагностики детей как таковых, чья психика находится в состоянии турбулентных эволюционных изменений. Акцентируется внимание на особенностях психологической диагностики интеллектуального, социального и личностного развития дошкольников. Младших школьников и подростков с учетом их возрастных психологических особенностей.

Ключевые слова: психодиагностика, принципы психодиагностики детей, требования к психодиагностики детей разного возраста, психодиагностические методики и процедуры.

FEATURES OF DIFFERENT AGE CHILDREN PSYCHODIAGNOSTICS

Riadchenko Tatiana

student group PSB-1-12-4.0d, third year, specialty "Psychology"

tanya_ryadchenko@mail.ru

Supervisor

Petrunko Olga

Doctor of Psychology, Professor of Applied Psychology Institute of Human Borys Grinchenko Kyiv University

o.petrunko@kubg.edu.ua

Abstract. The article highlights some theoretical and applied aspects of psychological diagnostics preschool, primary school and adolescence. The basic principles of psycho-diagnostics such as children, whose mind is in a state of turbulent evolution. The attention is focused on the features of psychological diagnosis intellectual, social and personal development of preschoolers. Junior school children and adolescents based on their age psychological features.

Keywords: psychological diagnostics, principles psychodiagnosis children psychodiagnosis requirements for children of all ages psycho techniques and procedures.